

SAHİBKARLIQ FƏALİYYƏTİNİN FORMALAŞMASI VƏ KREDİT MEXANİZMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN BƏZİ MƏSƏLƏLƏRİ

E.T. ƏLƏKBƏROV, aspirant
Azərbaycan ETKTİ və TI

Aqrar sahəni inkişaf etdirilərək səmərəli inkişafının təmin edilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edən problemlərdən biri də maliyyə resurslarının artırılması ilə yanaşı, onun sahibkarlığı formalaşdırılması mexanizmi ilə əhəngdar əlaqələndirilməsidir. Bu problemin həlli ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin indiki və gələcək inkişaf mərhələsində istər nəzəri və istərsə də praktiki cəhətdən olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, ölkədə lazımı səviyyədə maliyyə-kredit resursu olmayan sahibkarlıqda geniş təkrar istehsalın həyata keçirilməsi problemin həllini əsaslı səviyyədə çətinləşdirir. Araşdırmalar göstərir ki, hazırda sahibkarlıq sahəsində maliyyə-kredit mənbələri müxtəlif olmalı, belə makroiqtisadiyyatın tənzimlənməsində əsas və başlıca rol dövlət büdcəsi oynayır. Məhz buna görə də dövlət büdcəsində gəlirlərin artırılması hesabına aqrar iqtisadiyyatın əsasını təşkil edən sahibkarlığın inkişafının mənbədən kreditləşməsi olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ona görə də bu sahədə maliyyə və kredit mexanizminin təkmilləşdirilməsi hazırkı dövrdə böyük əhəmiyyət kəsb edir. Büdcə gəlirlərinin artırılmasında başlıca istiqamət istehsal yönümlü sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına üstünlük verilməlidir. Büdcə gəlirlərini bu mühüm istiqamətdə artırılması sahibkarlıqda iqtisadiyyatın mütəmadi olaraq yüksəldilməsində dövlətin imkanlarının artırılmasına bilavasitə şərait yarada bilər. Tədqiqatlar göstərir ki, hazırda sahibkarlığın inkişafına yönəldilən kreditlərin 66,1 faizi dövlətin, 33,9 faizi isə qeyri dövlət bankları tərəfindən həyata keçirilir. Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda büdcə vəsaiti başlıca olaraq vergi və qeyri vergi mədəxilləri hesabına formalaşır.

Qeyd etmək lazımdır ki, yeni iqtisadi münasibətlər əsasında aqrar sahənin yeni keyfiyyətə formalaşması və inkişafı, aqrar bölmədə sahibkarlıq təsərrüfatçılıq formalarının inkişafının ön plana çəkilməsi və yeni maliyyə münasibətlərinin inkişaf etdirilərək təkmilləşdirilməsi mexanizmlərinin hazırlaşaraq tətbiq edilməsini qarşıya qoyur. Son illərdə ölkənin aqrar sahəsində sahibkarlığın inkişafı üçün görülmüş zəruri tədbirlər bazar iqtisadiyyatının inkişafının hazırkı mərhələsində qarşıda duran mühüm vəzifələrin yerinə yetirilməsi sahibkarlığın inkişafının sürətləndirilməsini ölkənin sosial-iqtisadi problemlərinin həllində bu bölmənin rolunun gücləndirilməsini, onun fəaliyyətinin ölkə iqtisadiyyatının inkişafı tələblərinə uyğun olaraq daha da uyğunlaşdırılmasını qarşıya qoyur. Bu istiqamətdə dövlət köməyi tədbirlərinin çərçivəsinin genişləndirilməsini və ünvanlılığının daha da artırılması, regionlarda sahibkarlığın formalaşdırılması sahəsində mövcud potensialların reallaşdırılmasını tələb edir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin ölkə regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər) bu istiqamətdə həyata keçirilməli olan dövlət tədbirlərinin sistemlərinin təmin edilməsində mühüm rol oynamış aqrar sahədə sahibkarlığın inkişafına böyük per-

spektivlər yaratmışdır. Qəbul edilmiş sənədlər artıq təşəkkül tapmaq istiqamətində inkişaf edir, bu bölmədə aqrar istehsal potensialının daha səmərəli şəkildə reallaşdırılması baxımından struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilməsinə, bu bölmənin inkişafının çeşidli mexanizmlərinin yaradılmasına istiqamətlənməsidir.

Aqrar bölmədə sahibkarlığın inkişafının yeni mərhələsində formalaşmış normativ hüquqi baza əsasında biznes mühitinin daha da yaxşılaşdırılması məqsədilə aşağıdakı prioritet istiqamətlərdə ardıcıl tədbirlər həyata keçirilməsini qarşıya qoymuşdur.

Maliyyə kredit təminatının gücləndirilməsi məqsədilə sahibkarlığın investisiya layihələrinin güzəştli şərtlərlə maliyyələşdirilməsi mexanizmləri təkmilləşdirilmiş, kreditlərin verilməsinin şəffaf və sadə mexanizmi yaradılmışdır. Bu fərmanın icrası ilə əlaqədar həyata keçirilmiş tədbirlər dövlət büdcəsi vəsaiti hesabına kiçik və orta sahibkarların Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu vasitəsilə etibarlı maliyyə müdafiəsi sisteminin yaradılmasını təmin etmişdir.

Həmin mexanizmin tətbiqi nəticəsində 2005-ci ildə banklar vasitəsilə respublikanın rayonları üzrə Fondun vəsaitlərindən 36 milyon manat ayrılmış, sahibkarlıq subyektlərinin investisiya layihəsinin maliyyələşdirilməsi təmin edilmişdir.

Regionlarda sahibkarlığın inkişafının sürətləndirilməsi sahəsində Dövlət Proqramı hazırda sahibkarlığın inkişafının bu prioritet istiqamətinin reallaşması ilə bağlı kompleks tədbirləri əhatə edir. Bu baxımdan Dövlət Proqramı çərçivəsində Azərbaycan Respublikasının regionlarını əhatə edən investisiya xərclərinin hazırlanması, regional təsdiq mexanizmlərinin müəyyən edilməsi və reallaşdırılması, regional infrastrukturunun yaradılması və inkişafı istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər regionlarda sahibkarlığın inkişafı vasitəsilə onların potensiallarının reallaşmasına şərait yaratmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, sahibkarlığın formalaşmasında və onun inkişafına əlverişli şəraitin yaradılmasında sahibkarlığın dövlət tərəfindən maliyyə baxımından dəstəklənməsini xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Dövlətin bu sahədə tədbirləri iki istiqaməti əhatə edir: 1) dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına KOS subyektlərinə kreditlərin verilməsi; 2) KOS subyektlərinin özəl maliyyə qurumlarının kredit resurslarına malikolma imkanlarının genişləndirilməsidir. Hazırda sahibkarlığın inkişafının dəstəklənməsi üçün dövlət maliyyə resurslarının yetərli olmamasına baxmayaraq, onun maliyyə potensialının yüksələn xətlə inkişafı, dövlət gəlirlərinin mütəmadi olaraq artması bu problemin həllinə zəmin yaradacaqdır.

Son illərdə həyata keçirilən radikal bank islahatları, xüsusən də bankların kapitallaşdırılması və konsolidasiyası siyasəti onların müştərilər üçün cəlbediciliyini artırmış, bu əsasda da kredit vermək imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, son 2004-

cü ildə 2000-ci ilə nisbətən əhalinin əmanətləri 5,1 dəfə, iqtisadiyyatda kredit qoyuluşu real olaraq 2,1 dəfə, o cümlədən uzunmüddətli kredit qoyuluşu 2,2 dəfə artmışdır. Cəmi kredit qoyuluşunda uzunmüddətli kredit qoyuluşunun xüsusi çəkisi 28 %-dən 29,2 %-ə çatmışdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, kredit qoyuluşunun 72%-dən çoxu özəl sahibkarlıq sektorunun payına düşür.

Tədqiqatlar göstərir ki, son illərdə kənd təsərrüfatına və onun əsas bloku olan sahibkarlığın inkişafına kapital qoyuluşu bir qədər artmışdır. Lakin ölkə iqtisadiyyatının sahələri üzrə kapital qoyuluşunun xüsusi çəkisi olduqca aşağı olub ölkədə aqrar sahənin formalaşdırılaraq inkişaf etdirilməsinə imkan yaratmır. İnkişaf etmiş dünya ölkələrinin iş təcrübələri göstərir ki, ümumi daxili məhsulun 30-35 faizini kənd təsərrüfatının inkişafına sərf edilməzsə, sahənin inkişafından danışmağa dəyməz. Statistik məlumatların təhlili göstərir ki, kənd təsərrüfatının inkişafına yönəldilən maliyyə vəsaiti ümumi daxili məhsulun çox cüzi bir hissəsini (0,7-0,9%-ni) təşkil edir. Bunun da başlıca səbəblərindən biri ölkədə yaranmış maliyyə çətinlikləri, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının aşağı sürətlə inkişaf etdirilməsi, aqrar sahənin fəaliyyətinin iqtisadi səmərəliliyinin aşağı olması, bu sahənin tənzimləmə mexanizminin hələlik formalaşmaması, çevik maliyyə, kredit, bank strukturlarının formalaşdırılmaması, kapital qoyuluşunun iqtisadiyyatın başqa sahələrə yönəldilməsi və digər çatışmazlıqlarla bağlıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, sahibkarlığın hazırda hələlik formalaşmaması maliyyə mənbəyinin strukturunda böyük fərqlərin yaranmasına səbəb olmuşdur. Bunu yuxarıdakı cədvəldəki hesablamalardan görmək olar.

Cədvəldən göründüyü kimi bazar iqtisadiyyatı qanunlarına görə maliyyə vəsaitinin əksər hissəsi müəssisə və təşkilatların hesabını həyata keçirilir. Belə ki, bu mənbədən maliyyələşdirmə 2000-ci ilə 71,2 faiz təşkil edirdisə artıq 2001-ci ildə 81,5 faizi, 2004-cü ildə yüksələrək 85,6 faiz təşkil etmişdir. Deməli hazırda ümumi maliyyələşdirmənin 85,6 faizi müəssisə və təşkilatların öz vəsaiti təşkil edir. Düzdür bu qanuna uyğun olduğuna baxmayaraq sahibkarlıq fəaliyyətinin indiki inkişaf mərhələsində sahibkarlıq fəaliyyətinin formalaşdırılması üçün tələb olunan vaxtın uzanmasına səbəb olur. Belə ki, aqrar sahədə sahibkarlıq təsərrüfatlarının iqtisadi cəhətdən zəif olması istehsalın inkişafına ayrılan maliyyə vəsaitinin məbləği sahibkarlıq təsərrüfatlarının formalaşdırılmasını ləngidir. Belə bir və-

ziyyət aqrar sahədə maliyyə vəsaitlərinin yaranma mənbələrinin təkmilləşdirilməsini tələb edir.

Tədqiqatlar göstərir ki, hazırda aqrar sahədə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinə verilən kredit resurslarının çox hissəsi respublikanın 6 regionunu əhatə edən nümunəvi fermer təsərrüfatlarına Kənd Təsərrüfatı Kreditləri üzrə Dövlət Agentliyi çərçivəsində fəaliyyət göstərən layihələr tərəfindən verilən kreditlər təşkil edir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, layihə çərçivəsində istehsalçılara verilən uzunmüddətli kreditlə təminatı mexanizmi, bu sahədə irəli sürülən şərtlər istehsalçıları tam təmin etmir. Ona görə bu sahədə qarşıda duran ən başlıca məsələlərdən biri sahibkarlıq təsərrüfatçılıq subyektlərinə investisiya qoyuluşunda stimullaşdırılması mexanizmin işlənilib hazırlanmasına və tətbiqinə ehtiyac durulur. Bu məqsədlə bütdcə vəsaitlərinin ayrılmasına və onların istehsalçıları qane edəcək faiz stavkası ilə verilməsinə nail olunmalı və tərkibi üzrə istifadəsi nəzərdə saxlanılmalıdır.

Araşdırmalar göstərir ki, inkişaf etmiş ölkələrdə belə proqramlar uzun müddətdir ki, həyata keçirilir və texniki resurslara nail olunmasına ayrılan faiz stavkalarının sahibkarlar üçün əlverişli olmasından ötürə onlara müəyyən kompensasiya ödəmələri (məsələn Avstraliyada bu, əldə olunan kreditlərin faiz stavkasının 30 və 36%-i səviyyəsində) həyata keçirilir.

Aqrar sahədə təsərrüfat formalarının hazırkı zəif inkişafı şəraitində istehsal infrastrukturunu olan tələbatın minimum səviyyədə ödənilməsi şəraitində bu təcrübənin tətbiq edilməsi sahibkarlıqda infrastruktur bölməsinin formalaşdırılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edə bilər.

Araşdırmalar göstərir ki, hazırda aqrar sahəsində mövcud olan sahibkarlıq təsərrüfatlarının əksəriyyətinin ölçülərinin olduqca kiçik olması çox məbləğdə uzunmüddətli kreditlərin alınmasında çətinliklər yaradır. Statistik məlumatların təhlili göstərir ki, respublikada fəaliyyət göstərən sahibkarlıq təsərrüfatlarının 20%-dən çoxunda hər bir təsərrüfatə düşən kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsi 0,4 hektardan 1,6 hektar arasında dəyişir. Belə bir vəziyyət həmin təsərrüfatların uzunmüddətli və çox məbləğdə kreditlərin alınmasına ehtiyac qalmır. Kiçik həcmdə olan sahibkarlıq təsərrüfatlarında istehsalın inkişafı üçün alınan uzunmüddətli kreditlərin alınaraq istifadə olunmasında və kreditin geri qaytarılmasında çətinliklər yaranır. Tədqiqatlar göstərir ki, respublikanın əksər iqtisadi regionlarında uzunmüddətli kredit alan kiçik həcmli sahibkarlıq təsərrüfatlarında kreditləri vaxtında geri qaytarılması imkanları olmadığına görə müflisləşərək öz fəaliyyətlərini dayandırmalı olurlar. Əksər təsərrüfat subyektlərini isə öz əmlaklarını sataaraq kreditlərin ödənilməsinə sərf edir, həmin yerləri tərk edirlər. Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda sahibkarlıq təsərrüfat subyektlərinə verilən kreditlərin strukturunda uzunmüddətli kreditlərin xüsusi çəkisi aşağı olub cəmi 29,2 faiz təşkil edir. İnkişaf etmiş dünya ölkələrinin iş təcrübələri göstərir ki, aqrar kapitalın tərkibində kredit resurslarının xüsusi çəkisi 50%-dən yuxarı olduğu halda kiçik həcmli təsərrüfatlarda bu faiz adətən 20-22% təşkil edir. Hazırda mövcud olan bu çatışmazlığın aradan qaldırılması üçün təsərrüfatlararası kooperasiya və istehsal istiqamətli inteqrasiyaların yaradılması vacib məsələlərdəndir. Belə ki, sahibkar təsərrüfatların formalaşdır-

Cədvəl

Maliyyə mənbələri üzrə istifadə edilmiş investisiyalar

	2000	2001	2004	2004-ci ildə 2000-ci ilə nisbətən + -
Cəmi investisiyalar	100,0	100,0	100,0	100,0
O cümlədən maliyyə mənbələri üzrə				
Müəssisə və təşkilatların öz vəsaitləri hesabına	71,2	81,5	85,6	14,4
Əhalinin xüsusi vəsaiti	4,7	6,0	4,4	-0,3
Bank kreditləri	13,6	8,2	5,4	-8,2
Bütdcə vəsaitləri	1,3	-	2,4	1,1
Bütcdən kənar faizlərin vəsaitləri	0,9	0,5	0,3	-0,6
Sair vəsaitlər	5,4	1,8	1,9	-3,6

rilaraq inkişaf etdirilməsinə nail olunması ancaq uzunmüddətli kreditlər alınması yolu ilə həyata keçirilə bilər.

Araşdırmalar göstərir ki, aqrar sahədə sahibkarlıq bölməsində ərzaq bazarının kreditləşdirmə mexanizminin formalaşdırılması hələlik öz həllini tapmamışdır və dövrün tələbləri səviyyəsindən geri qalır. Belə bir vəziyyət yeni yaradılan təsərrüfatçılıq formalarının formalaşdırılaraq inkişaf etdirilməsini ləngidir, bu sahədə stimullaşdırmanı zəiflədir, ərzaq məhsullarının artırılması üçün mövcud olan istehsal resurslarından səmərəli istifadə olunmasına mənfi təsir göstərir.

Sahibkarlığın formalaşdırılaraq inkişaf etdirilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edən əsas problemlərdən olan kreditləşmə probleminin həll edilməsində başlıca məsələlərdən biri kredit mənbələrinin dəqiq öyrənilərək çoxluqda kredit bazarlarının formalaşdırılaraq bu sahədə rəqabət mühitinin yaradılmasıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadiyyatın başqa sahələrindən fərqli olaraq aqrar sahənin kreditləşməsi bir tərəfdən risk tələb edir. Digər tərəfdən bu sahədə istehsalın iqtisadi səmərəliyi digər sahələrlə müqayisədə aşağı səviyyədə olub kreditin qaytarılması müddəti çox çəkir. Ona görə inkişaf etmiş ölkələrdə aqrar sahənin kreditləşdirilməsi güzəştli olub, kreditin müəyyən hissəsi təmənnsiz olaraq dövlət büdcəsi hesabına həyata keçirilir. Azərbaycanda bu problem hələlik öz həllini tapmamışdır. Belə ki, bazar iqtisadiyyatı və sahibkarlıq fəaliyyəti hələlik təkamül dövrünü yaşayır. Sahibkarlıq fəaliyyətinin formalaşdırılması üçün bütün sahələrdə olduğu kreditləşmə sahəsində də güzəştlər mexanizmi işlənilib həyata keçirilməli və dövlət tərəfindən dəstəklənməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda sahibkarlıq subyektlərin kreditləşdirilməsində aşağıdakı mənbələrdən istifadə olunur:

- şəxsi əmanətdən;
- qohum və tanışlardan alınan vəsaitlərdən;
- birgə borclar qrupu vasitələri ilə alınan kreditlərdən;
- bank kreditlərindən;
- kredit ittifaqları vasitəsi ilə alınan kreditlər;
- humanitar yardım məqsədilə alınan vasitələr;
- qrant proqramları vasitəsilə alınan vasitələr hesabına həyata keçirilir.

Hazırda aqrar sahədə yaranmış maliyyə çətinlikləri qeyd edilən mənbələrdə aqrar kapitalın tərkibində kredit üçün istifadə olunacaq kapitalın xüsusi çəkisi olduqca aşağıdır. Digər tərəfdən kreditləşmə sahəsində yaranmış inamsızlıqlar, bu sahədə qrant mexanizmlərin xüsusi ilə aqrar sığorta bazarının zəif inkişafı və formalaşmaması problemin həllini çətinləşdirir.

Son illərdə qrant proqramları çərçivəsində maliyyələşdirmə sahibkarlıq subyektlərini birbaşa maliyyə vəsaiti almasalar da, kredit yolu ilə kənd təsərrüfatı texniki vasitələri ilə təchiz olunmasına imkan yaradılmışdır.

Statistik məlumatlardan göründüyü kimi 1998-2005-ci illərdə xaricdən respublikaya 798 texniki vasitələr (212 ədəd traktor, 207 ədəd taxilyıqan kombayn, 186 ədəd toxumsəpən, 2 ədəd rotasion mala və s.) gətirilmişdir. 17,3 milyon ABŞ dolları dəyərində olan bu texniki vasitələr fermerlərə, 4 il müddətinə icarəyə (lizinq yolu ilə) verilmişdir. Sahibkarlıq bölməsinin indiki inkişaf mərhələsində tə-

sərrüfatçılıq subyektlərinin lazımı texniki vasitələr olan tələbatının təmin edilməsində texnikanın lizinq yolu ilə uzunmüddətli icarəyə verilməsinə nail olmaq daha realdır və dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində investisiyaların ümumi məbləğində lizinqin payının yüksək olması (ABŞ-də 72%, Böyük Britaniyada 20%, Avropa ölkələrində 8%) buna əyani sübutdur.

Qərbi Avropa və ABŞ-də lizinq bizneslərinin fəaliyyətinin geniş yayılması dövlətin güzəştli, amortizasiya və kredit verilməsi yolu ilə əlverişli şəraitin yaradılması ilə bağlıdır.

Lizinq fəaliyyətinin çox böyük təsərrüfat əhəmiyyəti də vardır. Belə ki, lizinq fəaliyyətindən istifadə edən ölkələrin çoxillik iş təcrübələri göstərir ki, bu fəaliyyət növünün tətbiqi investisiya fəaliyyətini sürətləndirir. Sahibkarlıq formalarının texniki vasitələrlə silahlanmasına, texniki tələqqi nailiyyətlərin tətbiqinə və yeni iş yerlərinin açılmasına imkanlar yaradır.

Lizinq forma baxımından investisiyanın maliyyələşdirilməsinə də uyğun gəlir. Lizinq kredit münasibətlərinin bir forması olduğuna görə birinci növbədə banklarda geniş yayılmışdır. Digər tərəfdən lizinq investisiyanın bir forması olmaq baxımından onu güzəştli qiymətlə vermək yolu ilə dövlətin müdafiəsi kimi də qiymətləndirmək olar. Məsələn, maliyyə lizinq kompaniyası, texniki xidmət kompaniyası, məsləhət lizinq kompaniyası və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, maliyyə vəsaiti olan və təsisçilik sənədlərində lizinq xidməti fəaliyyəti ilə məşğul olması göstərilən hər hansı bir sahibkarlıq subyekti lizinq kompaniyasında iştirak edə bilər. Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan hər hansı təşkilati-hüquqi formaya malik olan hüquqi şəxslər, həmçinin lizinq almaq hüququ olan fiziki şəxslər də üzvü ola bilər.

Dünyada ən geniş yayılmış lizinq növü maliyyə lizinqi və cari lizinqdir. Bu formada lizinqin bölünməsinə əsas meyar avadanlığın istifadə müddəti və lizinq verən subyektin xidmətinin həcmi hesab olunur. Hazırda respublikada lizinq xidməti bazarı zəif inkişafı və praktiki olaraq lizinq bazarının formalaşmaması ölkədə sahibkarlıq formalarının səmərəli inkişafını ləngidən amillərdən hesab olunur. Gələcəkdə aqrar sahədə sahibkarlıq fəaliyyətinin kreditləşdirilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edən lizinq bazarının inkişaf etdirilməsi sahibkarlığın formalaşdırılmasında böyük rol oynayacaqdır.

Aqrar sahədə sahibkarlığın formalaşdırılmasında mühüm rol oynayan kompleks tədbirlər sistemində aqrar sahəyə verilən dövlət subsidiyası mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Avropa Birliyi ölkələrində fermerlərin xərclərində dövlət subsidiyasının xüsusi çəkisi 49%, Finlandiyada 71%, Norveçdə 77%, İsveçdə 59% təşkil edir. Son illərdə hər hektar torpaq sahəsi hesabına ABŞ-də 69, Kanadada 83, Avropa Birliyi ölkələrində isə 95 dollar dövlət subsidiya vermişdir. Avropa Şurasının üzvü olan Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatında yaranmış maliyyə çətinlikləri ilə əlaqədar olaraq subsidiya verilməsi mexanizmin hazırlanaraq iqtisadi cəhətdən zəif olan sahibkarlıq təsərrüfatlarına subsidiya verilməsini təşkil etməlidir.

Aqrar sahədə sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafının maliyyələşdirilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edən problemlərdən biri də əhalidə olan əlavə pul gəlirlərinin əmə-

nat banklarına cəlb edilərək sahibkarlıq təsərrüfatların inkişafı üçün qısa və uzunmüddətli kredit kimi istifadə olunmasıdır. Sovetlər Birliyində olduğu kimi hazırkı dövrdə də kənd yerlərində əhalidə olan əlavə gəlirlərinin banklara cəlb olunması olduqca aşağı səviyyədədir. Bunun da başlıca səbəblərindən biri banklarda pul yığılmasına təminatın bir qədər, zəif olması, depozitlərin sığortalanması öz həlli-ni tam tapmamasıdır. Digər tərəfdən əmanətlərə müəyyən olunmuş faizlərin aşağı olması stimullaşdırma yaratmamasıdır. Digər səbəblərdən biri banklara sərbəst pul gəlirlərinin cəlb edilməsi əhalinin əksəriyyətinin bank işindən ətraflı informasiyalara malik olmaması ilə əlaqədardır. Milli institutlardan Beynəlxalq Bank və son vaxtlaradək əmanət bankı əmanət qəlbində liderliklərinin mühüm səbəbi isə bu qurumların dövlət nəzarətində olmalarıdır.

Respublikada sahibkarlıq fəaliyyətinin kreditləşdirilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edən istiqamətlərdən biri iqtisadi regionlar və onların tərkibinə daxil olan rayonlar və təsərrüfatlar üzrə kredit ittifaqlarının yaradılmasıdır. Bu yolla sahibkarlıq subyektlərinin kreditləşdirilməsinin təmin edilməsi ondan irəli gəlir ki, respublikada hər bir təsərrüfat subyektinə düşən kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsi, o cümlədən əkin və bağ sahələrinin olduqca az olması istehsalın kreditləşdirilməsi üçün kapital yığılma-na mənfi təsir göstərir. Tədqiqatlar göstərir ki, respublikada mövcud olan kiçik həcmli kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsində istehsal olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının miqdarı ancaq istehsalçıların ailələrinin ərzaq məhsullarına olan tələbatını ödəyə bilər. Respublikanın dağlıq, dağətəyi rayonlarında yaşayış çoxuşaqlı ailələrin tələbatını ancaq 24-25 faizini ödəyə bilər. Hesablamalar göstərir ki, bir baş inək saxlamaq üçün 0,5 hektar kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsi tələb olunur. Araşdırmalar göstərir ki, illik süd sağımı 2500 litr olan bir baş inəkdən ildə 2500×40 qəpik = 10 min manat, ət istehsalından isə 130 kq \times 4,0 min manat istehsalla əlaqədar olan xərcləri çıxıldıqdan sonra istehsalçı 9,4 min manat pul gəliri əldə edir. Əldə olunan pul gəlirini ailə üzvlərinə sayına böldükdə hər nəfərə 15 min manat pul gəliri düşür. Deməli 1 hektara torpaq sahəsinə malik olan sahibkarlıq təsərrüfatlarında ailə üzvünün aylıq pul gəliri 80 min manat təşkil edir ki, bu da hazırda tələb olunan normanın 20 faizinə bərabərdir. Bizim fikrimizcə bu vəziyyətdə 1 hektara qədər torpaq sahəsi olan sahibkarlıq təsərrüfatlarının inkişafına danışmağa dəyməz.

Kiçik həcmli təsərrüfatların formalaşdırılması üçün başlıca məsələlərdən biri rayonlarda sahibkarlığın biznes mərkəzlərinin yaradılması - regionlarda sahibkarlığın məsləhət, informasiya təminatı səviyyəsinin yüksəldilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Gələcəkdə sahibkarlıq subyektləri ilə operativ əlaqə sistemi, o cümlədən sahibkarlığa dövlət himayəsi internet saytı, istər iş adamlarının informasiya təminatı səviyyəsinin yüksəldilməsində, istərsə də qarşıya çıxacaq problemlərin həllində mühüm rol oynayacaqdır ki, bu da sahibkarlıq fəaliyyətinin formalaşdırılmasında müsbət rol oynaya bilər. Gələcəkdə respublikanın iqtisadi regionlarını əhatə edən investisiya xəritəsinin hazırlanması, regional təşviq mexanizmlərin müəyyən edilməsi və reallaşdırılması, regionlarda istər istehsal və istərsə də məhsulların satışı, emalı infrastrukturalarının yaradıl-

ması regionlarda sahibkarlığın inkişafı vasitəsilə onların istehsal potensiallarından səmərəli istifadə potensialı imkanı yarada bilər.

Bu sahədə qarşıda duran başlıca problemlərdən biri həmin təsərrüfatların inkişafının təmin edilməsi ilk növbədə iri təsərrüfatlarla və yaxud eyni ərazidə yerləşən və eyni çeşiddə məhsul istehsal edən təsərrüfatlarla kooperasiya və inteqrasiya əlaqələrinin formalaşdırılmasıdır.

Bu problemin gələcəkdə müsbət həll edilməsində sahibkarlıq bölməsində kənd təsərrüfatı istehsalının sənayeləşdirilməsi siyasətinin yüksəldilməsi, ölkə iqtisadiyyatının ayrı-ayrı sahələri arasında aqrar-sənaye inteqrasiyasının yeni keyfiyyətdə əlaqələrinin yaradılmasıdır. Elmi-texniki tərəqqinin hazırkı inkişaf mərhələsində böyük gücə malik olan texnoloji xətlərin kənd təsərrüfatı istehsalında tətbiq olunması fərdi kiçik həcmdə olan sahibkarlıq təsərrüfatçılıq subyektlərində istehsal sahələrinin təmərküzləşməsinə və istehsal proseslərinin ixtisaslaşmasına imkan yaradır. Belə bir hal eyni zamanda istər kənd təsərrüfatı və istərsə də onunla əlaqədar olan sahələrdə əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsinə, istehsal resurslarından məqsədyönlü istifadə olunmasına və gəlirlərin artırılmasına potensial inkişaf yaradır. Belə bir vəziyyət eyni zamanda kənd təsərrüfatında gedən kooperasiya və inteqrasiya prosesləri ilə yanaşı aqrar sahənin sənaye ilə şaquli əlaqələri də inkişaf edir. Kəndli təsərrüfatlarının təmərküzləşməsi nəticəsində ixtisaslaşdırılmış iri sahibkar təsərrüfatçılıq müəssisələrinin yaranması sənaye müəssisələri ilə sıx istehsal əlaqələrinin formalaşması zəruriliyi reallaşır. Şaquli kooperasiyalama və inteqrasiyalama kənd təsərrüfatı xammalından və istehsal resurslarından səmərəli istifadə olunmasına, nəqliyyat xərclərinin azalmasına, xidmət sahələrinin formalaşmasına infrastruktur bölməsində tarazlığın yaradılmasını reallığa gətirib çıxarır. İnteqrasiya əlaqələrinin formalaşdırılması xüsusilə tez xarab olan məhsullar istehsalında hazırda mövcud olan yüksək səviyyəli mövsümlüliyin mənfi təsirlərinin aradan qaldırılması və emal zavod sexlərinin tələb olunan xammallarla mütəmadi olaraq təminatı üçün geniş imkanlar açır. Digər tərəfdən inteqrasiya əlaqələri müəssisələri əsas istehsal vasitələrindən il ərzində fasiləsiz səmərəli istifadə şərait yaratmaqla, nisbətən maliyyə vəziyyətinin təmin olunmasını reallaşdırır. Aqrar sahədə yaranmış maliyyə çətinliklərinin davam etməsi kooperasiya və inteqrasiya birliklərinin obyektiv zərurətə çevirməklə, aqrar sənaye maliyyə qurumlarının və holding tipli müəssisələrin yaradılmasına real imkanlar verir. Qeyd edilənlər müvafiq vergi, gömrük və maliyyə kredit siyasətinin həyata keçirilməsi ilə kooperasiya və inteqrasiyanın inkişaf etdirilməsi sahibkarlıq fəaliyyətinin formalaşdırılmasında sözsüz ki böyük rol oynaya bilər.

Kənd təsərrüfatının inkişafı başlıca olaraq tərəvəz-bostan, meyvə, taxıl, yem bitkilərinin istehsalına yönəldilirdi. Respublikanın kənd təsərrüfatının xarici ticarət əlaqələri ilə məşğul olmasından təcrid edilmişdir. Digər tərəfdən mövcud olan istehsal və emal texnologiyaları, bu sahədə fəaliyyət göstərən maddi-texniki baza, istehsal emal, satış, informasiya, reklam mədəniyyətləri müasir dövrün tələblərinə və elmi-texniki tərəqqinin inkişafından olduqca geri qalırdı. Respublikada istehsal olunan əksər məhsullar istər xarici görünüşünə, istər keyfiyyət səviyyəsinə və istər-

sə də ekoloji cəhətdən təmizliyinə görə dünya standartlarından geri qalır, dünya bazarında rəqabət aparma qabiliyyətinə malik olmadığı üçün xarici ticarət əlaqələri inkişafına mənfi təsir göstərirdi. Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda da bu problem öz həllini tapmamış, xarici ticarət əlaqələri olduqca zəif inkişaf etdirilir ki, bu da sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına mənfi təsir göstərir.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin formalaşdırılmasında mühüm rol oynayan xarici ticarət əlaqələrinin formalaşdırılması üçün bazar iqtisadiyyatı inkişafının indiki mərhələsində dövlət tərəfindən investisiya kredit və texniki yardımının mexanizmi təkmilləşdirilməlidir. Bu məqsədlə beynəlxalq praktikada hazırda tətbiq edilən ixraca yardım fondu təşkil edilməli və kənd təsərrüfatı məhsullarının möhlətlə iş və xidmət ixrac edən yerli sahibkarlıq subyektlərinin ixrac ölkələrinin təminatı ilə maliyyələşdirmək fondun əsas vəzifələrindən biri hesab edilməlidir. Respublikanın ayrı-ayrı təbii-iqtisadi regionlarda ixrac yönümlü məhsulları istehsalı ilə məşğul olan və məşğul olmaq həvəsində olan təsərrüfatçılıq subyektlərini ilk növbədə ilkin kapitala təmin olunması, bank vəsaitləri dövlət tərəfindən dəstəklənməli və sığorta olunması işləri təşkil edilməlidir. Kreditlər uzunmüddətli və güzəştli olub aşağı faizlə ildə 12% təşkil etməli və onun da 6 %-i dövlət büdcəsi tərəfindən "Kiçik sahibkarlığa investisiya yardımı" vəsaitləri hesabına yerinə yetirilməlidir.

Hazırkı dövrdə respublikada aqrar-sənaye inteqrasiya əlaqələrin inkişafına mane olan başlıca amillərdən biri təbii-iqtisadi regionların xüsusiyyətlərini nəzərə alan inteqrasiya qurumlarının təşkilatı iqtisadi mexanizmlərini yaradaraq formalaşdırılmasıdır. Bunun üçün ilk növbədə sahibkarlıq təsərrüfatları ilə iqtisadiyyatın digər sfera və qurumları arasında formalaşan inteqrasiyalaşma strategiyası sahibkarlıq təsərrüfatçılıq subyektləri ilə dövlət idarəetmə orqanları arasında maraqların tarazlaşma mexanizminin hazırlanmasını tələb edir.

Qeyd edilən problemlərin həlli sözsüz ki, respublikada sahibkarlıq fəaliyyətinin formalaşdırılmasında həlledici rol oynaya bilər.

Aqrar sahədə sahibkarlıq fəaliyyətinin formalaşdırılmasında mühüm amillərdən biri də elmi-texniki tərəqqi nailiyyətlərin sahibkarlıq təsərrüfatlarına tətbiq olunmasıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda respublikanın aqrar sahəsində elmin inkişafına ayrılan pul vəsaitinin xüsusi çəkisi ümumi daxili məhsulun strukturunda cəmi 0,2 faiz təşkil edir. İnkişaf etmiş ölkələrdə bu 2,4 faiz, dünya ölkələri üzrə 2,2 faiz təşkil edir. Araşdırmalar göstərir ki, dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində iqtisadi yüksəlişə məhz elmdə qa-

zanılan uğurlar sayəsində olmuşlar. Tədqiqatlardan məlum olur ki, elm ilə istehsal arasında qarşılıqlı əlaqə yaratmadan sahibkarlıqda inkişafa nail olmaq mümkün deyildir.

Dünya ölkələrinin təcrübələri göstərir ki, sahibkarlıq fəaliyyətinin formalaşdırılmasında və bu sahədə sosial-iqtisadi tərəqqinin əsas şərti və hərəkətverici qüvvəsi xarici ticarət əlaqələrin inkişaf etdirilməsidir. Respublikanın torpaq-iqlim şəraiti nadir və yüksək gəlirliyə və bazar yönümlü aqrar-sənaye məhsulları istehsalı üçün olduqca əlverişlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, ölkədə olan bu əlverişli potensiallardan olduqca aşağı və primitiv istifadə olunur. Bunun da başlıca səbəblərindən biri ölkənin öz təbii sərvətlərindən sərbəst istifadə etmələrindən məhrum olması, mərkəzdə hazırlanmış planlar əsasında mövcud olan istehsal potensiallarına məhəl qoymadan mərkəzi iri şəhərlərin kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbatının ödənilməsi üçün qeyri ixrac yönümlü bitki sahələrin inkişafı ön plana çəkilir. Respublikada kənd təsərrüfatının inkişafı bu istiqamətə yönəldildi.

İqtisadi qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi üçün "Sahibkarlıq cəmiyyətləri haqqında", "Girov haqqında" Azərbaycan Respublikası qanunlarına zəruri dəyişikliklər aparılmalıdır. Bunun üçün kredit resurslarına girov predmeti olan bütün əmək növləri üzərində mülkiyyət hüququnun dəyişdirilməsinə mane olan girovun indiki dövlət qeydiyyatı mexanizmi təkmilləşdirilməli, daşınar və daşınmaz əmlak növlərinə vahid reyestrlər müəyyən olunmalıdır.

Bütün bank subyektləri və xarici kapitalda iştiraklı banklarda olmaqla, ölkə iqtisadiyyatının formalaşmasında əhəmiyyət kəsb edən istehsal yönümlü layihələri cəlb etdikləri əmanətlərin məcmu məbləğin 30% həcmində maliyyələşdirməkdə, onların əmanət cəlb etmə hüquqları ölkənin Milli Bankı tərəfindən maliyyələşdirilməsi vacib məsələlərdən biri olmalıdır.

Maliyyə vəsaitlərindən istifadə olunması, nəzərdə tutulan məqsədlərin yerinə yetirilməsinə və ünvansız sahələrə yönəldilməsi barədə cəza tədbirlərinin işlənib hazırlanması sahibkarlıqda şəffaf maliyyələşdirmə mexanizminin hazırlanması başlıca məsələlərdən biri olmalıdır.

Bu istiqamətdə sahibkarlıq fəaliyyətinə maneçilik yaradan və əngəllər törədən bütün hallara qarşı qəti cəza tədbirləri tətbiq olunmalı və dövlət tərəfindən nəzarətə alınmalıdır.

Qeyd edilən problemlərin həlli aqrar sahədə xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafına və sahibkarlıq təsərrüfat subyektlərinin formalaşdırılmasında böyük rol oynayacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial iqtisadi inkişafı üzrə Dövlət Proqramının (2004-2008-ci illər) təsdiq edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 fevral 2004-cü il tarixli Fərmanı («Respublika» qəzeti, xüsusi buraxılış, 13.02.2004-cü il) 2. Azərbaycanın kənd təsərrüfatı. Statistik məcmuə. Bakı, 2005. 249 s. 3. Azərbaycanın statistik göstəriciləri-2005. Bakı-2005, 869 s. 4. İbrahimov İ.H. Kənd təsərrüfatının inkişafı və sahibkarlığın formalaşması problemləri. Bakı, 2005. 360 s.